

POJEM GRAMATICKOSTI A NEGRAMATICKOSTI PRI HODNOTENÍ SLOVOSLEDU (CHYBY V SLOVOSLEDNEJ REALIZÁČII ENKLITÍK V SLOVENČINE AKO CUDZOM JAZYKU)¹

Martina Ivanová

*Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove –
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.
Ul. 17. novembra 1, Prešov – Panská 26, Bratislava
E-mail: martina.ivanova@unipo.sk*

IVANOVÁ, Martina: The concept of grammaticality and ungrammaticality in the evaluation of word order (errors in enclitics placement in Slovak as a foreign language). *Slovenská reč*, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 110 – 126.

Abstract: The study deals with the problem of error annotation when assessing written texts of students learning Slovak as a foreign/second language (L2). The concept of word order error is discussed against the framework of error analysis and the notion of grammaticality/acceptability of language structure. The problems of identifying word order errors are manifested by enclitics' placement in the sentence structures. Slovak belongs to languages that follow the Wackernagel's Rule and its clitic elements belong to the category of second-position clitics (2P), however, Wackernagel's Rule is more a tendency than an exceptionless, strict law. Erroneous usage of enclitic components in L2 can be projected against reconstructed learner's utterance, i.e., explicit statement of target language structure, called target hypothesis. To determine target structure, profound and sometimes even expertise knowledge about investigated language phenomenon in L1 is necessary, including both the knowledge of rule (ideal norm) as well as the distribution patterns of language structure (real norm) which can be stipulated through corpus data. The study examines the disputable cases of enclitics placement against the norms described in the work by J. Mistrík (1966) and verifies them by corpus data.

Keywords: error, grammaticality, ungrammaticality, enclitics, Wackernagel's Rule, word order, Slovak as a foreign language

Článok v skratke:

- Príspevok sa venuje problematike gramatickej akceptability jazykových štruktúr na pozadí konceptu tzv. chybovej analýzy, uplatňovanej v rámci teórie osvojovania si druhého jazyka.
- Koncept gramatickej akceptability sa ilustruje na základe analýzy chýb pri slovoslednej realizácii enklitických komponentov v slovenčine ako cudzom jazyku.
- V príspevku sa opisujú diskutabilné prípady pri vyhodnocovaní adekvátneho slovosledu enklitík, a to porovnaním pravidiel postulovaných v monografii J. Mistríka (1966).
- Materiálovým východiskom práce sú jednak dáta akvizitného korpusu errcorp-pilot, ako aj monolingválneho korpusu písaných textov rodených hovoriacich Omnia Slovaca III Maior.

¹ Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizitného korpusu*.

Základom akejkolvek lingvistiky je,
že o každom jazyku platí všetko len do istej miery.
Všetko, čo lingvista vyhlási, platí len do určitej miery.
Pri výklade jazyka ide vždy o istú mieru, štylizáciu, násilie.
Všetko, čo v jazyku platí, sa dá aj poprieť.
Zároveň to ale neznamená, že pravidlo neplatí.

(Ch. S. Peirce)

1. ÚVODNÉ POZNÁMKY

Bezprostredným impulzom, ktorý viedol k vzniku tejto štúdie, bola lektorská prax opráv písomných textov študentov a študentiek, ktorí si osvojujú slovenčinu ako cudzí/druhý jazyk, resp. práca na projekte, ktorého súčasťou je anotácia textov z hľadiska výskytu jazykových chýb pre pripravovaný akvizitívny korpus slovenčiny ako cudzieho jazyka.

V súvislosti s opravou chýb v textoch, resp. s anotáciou chýb si možno položiť zdanlivo triviálnu otázku, prečo o vybraných jazykových prostriedkoch, resp. štruktúrach uvažujeme ako o nesprávnych, chybných. V príspevku budeme tento problém ilustrovať na chybách, ktoré sa týkajú slovoslednej realizácie enklitik, pričom sa pokúsime stanoviť, ktoré slovosledné realizácie možno hodnotiť ako neadekvátne, chybné, negramatické a na základe akých kritérií takéto hodnotenia formulujeme a v praxi uplatňujeme.

Najjednoduchšou odpoveďou na otázku, prečo isté výrazy, resp. štruktúry hodnotíme ako nesprávne, je, že to robíme v prípadoch, ak sú v rozpore s nejakými jazykovými pravidlami, jazykovými normami (ktorých platnosť možno overiť v kodifikačnej príručke, napríklad v kodifikačnom slovníku alebo kodifikačnej academickej gramatike). Jazykové normy predstavujú selekcii z existujúcich jazykových prvkov, resp. štruktúr, realizujúcich sa v úze. V súvislosti s otázkou jazykovej správnosti sa z axiologického hľadiska uvažuje aj o akceptabilite jazykovej štruktúry, resp. – predovšetkým v oblasti flektívnej morfológie, slovotvorby a vetnej a nadvetnej syntaxe – sa používa aj termín gramatickosť jazykovej štruktúry (porov. Štícha 2017). Gramatickosť sa definuje ako taká vlastnosť jazykovej štruktúry prirodzeného jazyka, ktorá sa lingvistami vzhľadom na ich teoretický pohľad na jazyk pokladá za zodpovedajúcu gramatike daného jazyka danej doby tak, ako je zachytená v gramatikách alebo špeciálnych štúdiách (Štícha 2017). V teoretických prácach sa zároveň upozorňuje, že termíny akceptabilita a gramatickosť nie sú plne synonymné. Platí totiž, že aj jazykový prostriedok či štruktúra, ktorá je utvorená v súlade s nejakým gramatickým pravidlom, môže byť hodnotená ako neakceptabilná. Vzhľadom na fakt, že slovosled, teda lineárne usporiadanie komponentov vo vetných štruktúrach, chápeme ako jav prináležiaci do oblasti syntaxe/gramatiky, budeme v nasledujúcich častiach používať termín gramatickosť slovoslednej štruktúry.

Vysvetľovať gramatickosť, resp. negramatickosť štruktúry na základe aplikácie istého gramatického pravidla však nemusí vždy viesť k uspokojivým výsledkom, a to z dvoch dôvodov. V prvom rade je nutné pripomenúť, že nie všetky jazykové javy sú v tom-ktorom jazyku opísané taxatívne stanovenými pravidlami. V slovenskom kontexte to platí aj pre oblasť slovosledu. Vzhľadom na absenciu akademickej syntaxe nemáme v slovenčine k dispozícii kodifikačnú „autoritu“ vyčerpávajúco opisujúcu slovosledné normy slovenčiny (parciálne informácie o slovoslede nachádzame najmä v *Morfológii slovenského jazyka* (1966), prípadne v lexikografických zdrojoch v podobe exemplifikácie). Slovosled enklitických komponentov v slovenčine sa síce riadi tzv. Wackernagelovým pravidlom, avšak Wackernagelovu pozíciu možno chápať skôr ako istú slovoslednú tendenciu pri realizácii enklitických komponentov než ako striktné pravidlo (ako by predpokladal termín Wackernagelov „zákon“), na čo upozornil už B. Havránek (1928, s. 26).

V širšom zmysle slova sa možno pýtať, o čo sa – vo vybraných prípadoch – fungovanie jazykových pravidiel, resp. jazykových noriem opiera. Tu možno pripomenúť konštatovanie K. Svobodu (1943, s. 28), ktorý v súvislosti s jazykovou správnosťou uvažuje o existencii „poriadku“ v jazyku, teda o systémovej povahe jazyka. Podľa autora jazyk nie je iba jednoduchým súhrnom vyjadrovacích prostriedkov, ale je ich usporiadanou sústavou, je do istej miery jednotný a pravidelný. V tomto zmysle možno na jednej strane uvažovať o takých prvkoch, ktoré reálne (t. j. v úze) neexistujú, ale z hľadiska systému existovať môžu (potenciálne prvky), a prvky, ktorých existenciu na základe znalosti jazykového systému nepredpokladáme, resp. ju vylučujeme (tzv. asystémové agramatizmy), pričom v úze sa môžu za istých okolností vyskytnúť (napr. vo výpovediach cudzincov, ktorí sa daný jazyk učia ako L2). Úzus teda predstavuje prvotnú selekciu z jazykového systému. Otázkou je, čo z úzu sa dostáva do normy. V. Cvrček (2006, s. 242) jazykovú normu definuje ako výber z existujúcich prostriedkov, a to na základe frekvencie v danej situácii/funkcii. J. Dolník (2010, s. 101) v tejto súvislosti uvažuje o štandardizácii jazykových foriem, ich významov a ich kombinácií, pričom dodáva, že sa štandardizuje to, čo sa akceptuje na základe intersubjektívnej metajazykovej axiologickej kompetencie. Toto konštatovanie potvrdzuje predpoklad, že normu od úzu odlišuje moment reflexie (úzus je to, čo robíme; norma je to, ako jazykové prostriedky hodnotíme). A napokon pri prechode z normy do kodifikácie môže byť kritérium frekvencie oslabené a do popredia sa môžu dostať iné kritériá, napríklad adekvátnosť vo vzťahu k vyjadrovaniu danej komunikačnej funkcie, systémová primeranosť a podobne.

Vo vzťahu k oprave chýb a značkovaniu textov tak možno pristupovať z týchto pozícií:

- nejaký výraz alebo štruktúru možno hodnotiť ako nesprávnu, negramatickú na základe subjektívneho axiologického postoja individuálneho používateľa, spravidla

vzdelaného a školeného v danej oblasti (obvykle lingvistu alebo v našom prípade lektora)²,

- nejaký výraz alebo štruktúru možno hodnotiť ako nesprávnu, negramatickú na základe intersubjektívnej zhody: ide o hodnotenie jazykového javu skupinou hovoriacich, zväčša prostredníctvom dotazníkového prieskumu (v prípade anotácie chýb v textoch sa postupuje tak, že tú istú štruktúru hodnotia minimálne dvaja anotátori a pre korpus takto anotovaných textov sa stanovuje miera anotátorskej zhody, porov. napr. Ivanová – Kyseľová – Gálisová 2021).

Nevýhodou takýchto postupov je skutočnosť, že aj keď vo väčšine prípadov je identifikácia nesprávnej/negramatickej štruktúry bezproblémová, pri hodnotení niektorých jazykových štruktúr axiologické postoje používateľov/anotátorov nemusia byť jednotné. Takáto situácia môže nastať aj pri anotácii slovosledných chýb, ktoré sú, ako ukážeme, neraz hodnotené používateľmi, resp. anotátormi disparátne.

Okrem spomenutých dvoch pozícií tak treba pri identifikácii chyby zohľadniť aj fakt, že pri vymedzení toho, čo sa bude označovať ako „jazykovo správne“ (teda zodpovedajúce istému pravidlu alebo jazykovej norme), treba počítať s tzv. reálnou normou, do ktorej patria „všetky prvky zahrnuté do ideálnej normy a prvky, ktoré sa rozšírili a ustálili v jazykovej praxi ako alternatívy k istým prvkom z ideálnej normy“ (Dolník 2010, s. 106). Reálna norma (aj v oblasti slovosledu), ktorá okrem prvkov ideálnej normy zahŕňa aj uzuálne štandardizácie, sa dá opísať na základe výskytu jazykových štruktúr v textoch daného jazyka, teda na základe skúmania a štatistického vyhodnotenia dát v korpusových databázach³. V takomto prístupe sa „chybovosť“ chápe ako vlastnosť javu založená na protiklade k väčšinovosti „nechybového“ jazykového správania: čím viac sa jav svojou frekvenciou približuje k nule, tým pravdepodobnejšie býva hodnotený ako príznakový, neskôr ako výraz zámernej aktualizácie či ako jav na hranici potencie jazyka, až nakoniec ako agramatický (porov. Cvřček 2006, s. 241). Frekvenčné kritérium možno v zásade uplatniť v prípadoch, keď príslušný prvok (slovosledný variant) nie je v kodifikácii opísaný (nie je teda zrejmé, či ide alebo nejde o odchýlku od kodifikácie) alebo ak pri hodnotení jeho správnosti „zlyhá“ mechanizmus reflexie, nenastolí sa intersubjektívna zhoda rodených hovoriacich, v našom prípade anotátorov (nie je teda zrejmé, či ide alebo nejde o odchýlku od normy).

² R. McDavid (in Paikeday 1985, s. 51) však v tejto súvislosti poznamenáva, že samotná skutočnosť, že niekto je rodeným hovoriacim (a dodajme, že to platí aj pre rodeného hovoriaceho, ktorý je expertom – lingvistom), neznamená pápežskú neomylnosť pri intuitívnych úsudkoch o gramatickosti štruktúry. Programovo sa rolu introspekcie pri hodnotení štruktúr usiluje minimalizovať korpusová gramatika.

³ K podobným záverom dospievajú viacerí bádatelia: „... gramatika je reálna vec, nie artefakt postavený na súbore arbitrárne vymedzených predpokladov alebo typov predpokladov. Preto je náročné vymedziť, či sa daný predpoklad týka alebo netýka gramatiky; nejde pritom o arbitrárne rozhodnutie, ale o výhradne empirickú otázku.“ (van Riemsdijk – Williams 1986, s. 2).

2. KONCEPT JAZYKOVEJ CHYBY V TEÓRII OSVOJOVANIA DRUHÉHO JAZYKA

V prácach, ktoré sa venujú osvojovaniu L2, sa uplatňuje metóda tzv. chybovej analýzy (*error analysis*), ktorej základy položil P. Corder (1986) a ktorú neskôr rozpracoval L. Selinker (1989). Pri tejto metóde sa akcentuje nutnosť skúmania tzv. medzijazyka (*interlanguage*) učiaceho sa a jeho porovnanie s cieľovým jazykom.

Samotný koncept chyby je však problematický, a to z viacerých dôvodov.

Jedným z dôvodov je fakt, že vznik chyby je podmienený subjektívnymi a objektívnymi okolnosťami, ktoré v procese vzniku chyby môžu zohrávať úlohu (individuálne charakteristiky učiacich sa, psychologické faktory, podmienky vzniku textu a pod.), porov. Kotková (2017). Súčasťou vonkajšej anotácie v akvizičnom korpuse sú síce aj informácie o študentovi/študentke, ktorý/ktorá je autorom/autorkou textu (napr. vek, pohlavie, dosiahnuté vzdelanie, krajina, z ktorej študent(ka) pochádza, krajina, v ktorej študent/študentka študuje/pracuje, materinský jazyk, iné jazyky, ktoré študent(ka) ovláda, kontakt s ľuďmi hovoriacimi po slovensky mimo školského prostredia, spôsob a dĺžka učenia sa slovenčiny a pod.), avšak vznik chyby predstavuje komplexný jav, ktorý nemožno jednoznačne prisúdiť len jednému z daných faktorov a v konkrétnom prípade je náročné vyhodnotiť podiel týchto faktorov na vzniku chyby.

Druhým problémom je, že ak chybu vnímame ako deviáciu od noriem cieľového jazyka, ide o problematické vymedzenie vzhľadom na fakt, že nie vždy je zrejmé, ktoré jazykové prostriedky možno jednoznačne hodnotiť ako nesprávne, resp. neakceptovateľné. Napr. C. James (1998) konštatuje, že zatiaľ čo v oblasti gramatiky sa chyba identifikuje ľahko, neplatí to v rovnakej miere pre lexikálnu, resp. textovú oblasť. Jamesovo konštatovanie sa však nevzťahuje na všetky gramatické javy. V oblasti gramatiky sú napríklad jednoznačne identifikovateľné tvaroslovné chyby, porov. Nebeská (2017) (aj to však možno vzhľadom na existenciu variantnosti v niektorých prípadoch čiastočne relativizovať), resp. chyby v dependencii, v oblasti slovosledu však podobné jednoznačné vymedzenie chyby nie je možné a hranica medzi správnymi, gramatickými a chybnými, negramatickými štruktúrami nie je ostrá⁴.

Narušenie istých slovosledných pravidiel možno síce za istých okolností vyhodnotiť ako gramaticky neakceptovateľné, avšak v niektorých prípadoch je mož-

⁴ Koncepty gramatickosti a negramatickosti tak možno vnímať ako krajné hodnoty, medzi ktorými v rámci príslušnej škály existujú aj isté medzistupne. K podobným záverom dospievajú aj iní bádatelia v súvislosti s niektorými ďalšími gramatickými javmi. Napr. v práci A. Andrewsa (1990) sa pri hodnotení gramatickosti postuluje šesťprvková škála: √ úplne akceptovateľné a prirodzené, ? akceptovateľné, ale čiastočne neprirodzené, ?? pochybné, ale azda akceptovateľné, ?* Horšie, ale nie úplne neakceptovateľné, * Úplne neakceptovateľné, ** Strašné.

né uplatniť viaceré slovosledné varianty, ktoré možno diferencovať na škále primárny (základný) slovosledný variant – sekundárny slovosledný variant, resp. nepríznačový slovosledný variant – príznačový slovosledný variant, frekventovanejší – menej frekventovaný slovosledný variant, neutrálny slovosledný variant – knižný, resp. archaický slovosledný variant a pod. Sekundárne, príznačové, knižné a menej frekventované varianty nemožno pri anotácii automaticky vyhodnocovať ako chybné.

Do hry tu navyše vstupuje tzv. pružná stabilita slovosledných noriem, to jest prispôsobivosť noriem zmenám v jazykovom úze. V oblasti slovosledu enklitické realizácie komponentov vetnej štruktúry vykazujú diachrónnu dynamickosť, stávajú objektom jazykových zmien, čo sa odráža vo vzniku slovosledných variantov, porov. novšie *Kam položil knižku, si nemohol spomenúť.* / staršie *Kam položil knižku, nemohol si spomenúť.*, novšie *Od toho dňa sme sa vidali takmer denne.* / staršie *Od toho dňa vidali sme sa takmer denne.*

Identifikácia chýb v textoch učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk je založená na formulovaní tzv. cieľovej hypotézy (*target hypothesis*), ktorá sa vymedzuje ako rekonštrukcia výpovede učiaceho sa, explicitné vyjadrenie cieľovej jazykovej štruktúry, porov. Lüdeling – Hirschman (2015, s. 141). Tá sa zväčša postuluje ako taká podoba jazykovej štruktúry, ktorú by vyprodukoval rodený hovoriaci. Pri rekonštrukcii očakávanej cieľovej štruktúry treba do úvahy vziať dve okolnosti: (i) chybu možno identifikovať buď ako jednoznačné porušenie nejakého jazykového pravidla, jednoznačnú deviáciu od očakávanej štruktúry, vtedy ide o tzv. zjavnú chybu (tzv. *overt error*), alebo ako gramatické, avšak neadekvátne použitie jazykového prostriedku vzhľadom na komunikačný zámer, resp. komunikačnú funkciu výpovede, vtedy ide o tzv. skrytú chybu (tzv. *covert error*), porov. Ellis (1994), (ii) v prípade niektorých chýb platí, že ak chceme stanoviť cieľovú hypotézu, je potrebné mať k dispozícii systematický opis skúmaného jazykového javu v L1 (v prípade slovosledu napríklad platí, že niektoré slovosledné varianty môžu byť rodeným hovoriacim odmietnuté ako neadekvátne, hoci sú štandardizované, o čom svedčí ich doloženosť v korpusových dátach).

3. SLOVOSLED V SLOVENČINE

Identifikácia slovosledných chýb v slovenčine je sťažená absenciou teoreticky aj prakticky založených prác, ktoré by mapovali preferenčné vzorce slovosledných realizácií v slovenčine na reprezentatívnom, štýlovo vyváženom materiáli súčasných textov. Najvýznamnejšou prácou o slovenskom slovoslede tak ostáva monografia J. Mistríka *Slovosled a vetosled v slovenčine*, ktorá vyšla v roku 1966. Parciálne informácie nachádzame v dielach J. Kačalu (2013), ktorý sa vo svojej monografii venuje predovšetkým opisu syntagmatického slovosledu. Opis princípov slovosledných realizácií slovenských

enklitik nachádzame tiež v monografickom kompendiu *Handbook of Slavic Clitics* S. Franka a T. H. Kingovej (2000), v ktorom sa venujú problematike enklitických komponentov v slovanských jazykoch, resp. v práci *Slovanská veta* H. Běličovej a L. Uhlířovej (1996). Problémom je, že slovosledná analýza sa v daných prácach neopiera o systematický korpusový výskum jazykového materiálu na synchronných textoch, ktorý by umožňoval zmapovanie variantnosti a vývinovej dynamiky v oblasti slovenského slovosledu. Výsledkom akvizičných výskumov slovosledu v slovenčine je nateraz len štúdia M. Ivanovej, M. Kyseľovej a A. Gálisovej (2021), v ktorej sme sa venovali problematike osvojovania enklitických komponentov u slovanských a neslovanských študentov.

Pokiaľ ide o slovosled slovenčiny, platí, že lineárne poradie prvkov vo vetných štruktúrach sa formuje na základe súhry troch základných princípov: hlavným z nich je aktuálne členenie výpovede a sprievodnými princípmi sú rytmický činiteľ (determinujúci poradie klitických komponentov) a gramatický činiteľ (týkajúci sa princípov tzv. syntagmatického slovosledu predovšetkým v atributívnej syntagme). Slovenčina sa vymedzuje ako jazyk s tzv. voľným slovosledom, čo znamená, že lineárne poradie zložiek slovenskej vety nie je (s výnimkou atribútu) determinované ich gramatickými funkciami a jeho hlavnou úlohou je vyjadrenie informačnej štruktúry (porov. Hana 2007, s. 38). Z tohto hľadiska platí, že slovosled slovenskej vety sa vyznačuje istou flexibilitou, táto flexibilita však neznamená ľubovoľnosť (ako by termín „voľný slovosled“ implikoval), platí, že pre každú vetu možno stanoviť základný slovosledný vzorec.

V tejto štúdii sa nebudeme bližšie zaoberať problematikou tzv. aktuálneho členenia výpovede (poradiem vetných komponentov z hľadiska ich príslušnosti do tematickej, tranzitnej a rematickej zóny výpovede), resp. gramatického princípu, v slovenčine determinujúceho tesné postavenie atributívnych prvkov vo vzťahu k riadiacim výrazom. Problémy pri interpretácii slovosledných chýb budeme ilustrovať prípadmi, keď je lineárne poradie vetných komponentov determinované rytmickým faktorom (slovosledné realizácie enklitik).

Slovosled enklitických komponentov sa v slovenčine riadi tzv. Wackernagelovým pravidlom. Slovenské enklitiky patria do kategórie tzv. 2P klitik, realizujú sa v pozícii, ktorá sa označuje ako postiniciálna, a je pre ne charakteristické „dvojité občianstvo“ (porov. Hana 2007, s. 66): v lineárnej štruktúre vety sa umiestňujú za prvou prízvukovanou zložkou, ktorá sa označuje ako tzv. prozodický hositeľ, no z morfológického, lexikálneho, prípadne syntaktického hľadiska patria k tej zložke vetnej štruktúry, s ktorou tvoria jeden lexikálny, prípadne syntaktický celok. Pozícia lexikálneho alebo syntaktického hositeľa klitiky však nie je podmienená prozodiky, ale je daná jeho funkciou v rámci tzv. aktuálneho členenia výpovede. V dôsledku toho môže v rámci vetnej štruktúry vzniknúť tzv. konštituentová diskontinuita (bližšie pozri Hana 2007, s. 67), teda diskontinuitná (nekontaktná, distantná) realizácia enklitiky a jej lexikálneho, resp. syntaktického hositeľa.

Aj keď sa 2P klitiky v slovenčine správajú ako enklitiky („prikláňajú“ sa k svojmu prozodickému hostiteľovi sprava), v istých kontextoch môžu byť proklitizované. Najčastejšie k tomuto javu dochádza v súvetných štruktúrach s interponovanými vedľajšími vetami, v ktorých sa prozodický hostiteľ a enklitika realizujú diskontinuitne vzhľadom na fakt, že výraz vo funkcii prozodického hostiteľa je v rámci vetnej štruktúry rozvíjajú sa vedľajšou vetou a enklitický komponent sa tak realizuje po pauze, porov. *Samozrejme aj to, čo je na tanieri, ma inšpiruje.* (Omnia Slovaca III Maior).

Pokiaľ ide o opis slovosledných realizácií enklitik, za najvýznamnejší prínos Mistríkovej koncepcie (1966) možno považovať:

- vymedzenie enklitik ako fonetických jednotiek, diferenciácia medzi realizáciou enklitického komponentu vo vetnej výpovedi a tzv. výpovednom úseku (pozri nižšie),
- rozšírenie inventára klitik o tzv. nestále enklitiky, ktorých postavenie vo vetnej štruktúre je variantné, môžu sa správať aj ako prízvukové jednotky,
- vymedzenie preferovaných slovosledných realizácií v istých typoch syntaktických štruktúr.

Práve vymedzenie nestálych enklitik v Mistríkovej koncepcii znemožňuje ako definíciu črtu enklitiky stanoviť prozodickú nedostatočnosť, teda podmienku, že enklitiky sú slová, ktoré sa vždy realizujú v neprízvučnej podobe. Na druhej strane však treba uvažovať o tom, či je vymedzenie enklitik ako výsostne fonetických jednotiek dostatočujúce. Prozodický deficit nie je napríklad dostatočným vysvetlením pre poradie enklitických komponentov v tzv. klitickom trse, do ktorého sa premietajú morfosyntaktické charakteristiky enklitických komponentov. Pokiaľ ide o sémantický faktor, vo viacerých prácach sa zdôrazňuje, že zatiaľ čo pronominálne enklitiky nevyžadujú, aby bol označený predmet ľudskou bytosťou, napr. *Vidím ho* [+HUM], neklitické pronominálne náprotivky áno, porov. *Jeho* [+HUM] *vidím.*, porov. Uhlířová – Kosta – Veselovská (2017). K podobnému záveru sa prikláňa aj S. Franks a T. H. Kingová (2000, s. 125), podľa ktorých sa tzv. silné/dlhé pronominálne formy používajú len pri referencii na objekt s vlastnosťou +ANIM. Tento predpoklad však korpusové dáta úplne nepotvrdzujú, hoci ide o pomerne okrajový jav, porov.

- (1) A hoci je sveter klasický kúsok odevu, ktorý ide bez kompromisov naprieč sezóny a módnymi trendy, predsa len aj **jeho** sa dotkli inovácie a vylepšenia. (Omnia Slovaca III Maior)

Rozšírenie inventára klitik o tzv. nestále enklitiky v Mistríkovej koncepcii umožňuje zdôvodniť preferované slovosledné poradie pri oprave chýb a pri anotácii textov a teoreticky zdôvodniť postulovanie cieľovej hypotézy.

Zároveň však platí, že hranica medzi klitickým a neklitickým komponentom nie je ostrá, pričom sa to vzťahuje práve na nestále enklitiky. Ako konštatuje J. Hana (2007, s. 74), presné vymedzenie inventára enklitik je netriviálna a pravdepodobne aj nemožná úloha. Pri vymedzení enklitik preto daný autor postuluje tri hlavné zásady:

(i) kritérium interponovania, ktoré možno schematicky znázorniť takto [1P – X – C]: element X medzi 1P a klitikou C je klitika (X = C),

(ii) kritérium samostatnosti: klitiky nemôžu stáť izolovane, napr. ako odpoveď na otázku,

(iii) kritérium vetnej pozície: klitiky sa nemôžu realizovať v iniciálovej ani vo finálovej pozícii (pokiaľ finálová pozícia nie je zároveň pozíciou 2P).

Vzhľadom na zaradenie nestálych enklitik do inventára je pri rozhodovaní o tom, akému prvku pripísať enklitický status, relevantné predovšetkým kritérium (i). Na základe tohto kritéria možno napríklad pripísať status nestálej enklitiky monosylabickej forme slovesa *byť*, ktorá sa realizuje ako prvý komponent (X) klitického trsu medzi výrazom 1P (*niekedy*) a enklitikami tantum (C1: *mi*, C2: *ho*), porov.

(2) Niekedy **je mi ho** tak trochu ľúto. (Omnia Slovaca III Maior)

Napriek tomu, že Wackernagelovo pravidlo je pomerne jednoznačné, 2P pozíciu možno charakterizovať skôr ako prototypickú, než ako obligatórnu pozíciu realizáciu slovenských enklitik. Zároveň platí, že pri linearizácii slovoslednej štruktúry musí používateľ zohľadniť gramatický faktor, ako aj sémanticko-informačnú štruktúru výpovede, pretože oba javy môžu mať vplyv na prozodický profil vetnej štruktúry.

Ako príklad na gramaticky podmienenú realizáciu enklitických komponentov možno uviesť prípady súvetných štruktúr. V prípade súvetí s anteponovanou vedľajšou vetou sa uplatňuje pravidlo, podľa ktorého je slovosledná realizácia enklitiky podmienená typom vedľajšej vety. Ak ide o vedľajšiu vetu, ktorá má syntaktickú platnosť vetného člena obligatórneho vo vzťahu k predikátu hlavnej vety, vystupuje vedľajšia veta ako prvý prízvukovaný celok, čo umožňuje realizáciu enklitického komponentu v iniciálovej pozícii hlavnej vety, porov.

(3) Kde je Apač, **sa** nevie. (Omnia Slovaca III Maior)

(4) Či nosí smrť, **sa** nevie. (Omnia Slovaca III Maior)

V takýchto prípadoch ide o tzv. vetné klitiky, ktorých prozodickým hositeľom nie je slovo, ale vedľajšia veta.

Naopak, ak je vedľajšia veta z vetnočlenského hľadiska vo vzťahu k predikátu hlavnej vety fakultatívnym komponentom, iniciálová pozícia enklitického komponentu nie je možná a klitika sa realizuje po prvej prízvukovanej zložke hlavnej vety:

(5) Keď tam nie sme, nevie **sa** o nás. (Omnia Slovaca III Maior)

V prípade týchto vetných štruktúr ide o tzv. slovné klitiky, ktorých prozodickým hositeľom je slovo vo funkcii prvej syntaktickej zložky hlavnej vety. Uplatňovanie tohto pravidla si vyžaduje pomerne vysoký stupeň syntaktickej kompetencie a v mnohých prípadoch môže spôsobovať problémy pri vysvetľovaní princípov slovoslednej realizácie v didaktickom procese.

Príkladom štruktúr, v ktorých sa Wackernagelovo pravidlo neuplatňuje v dôsledku sémanticko-informačnej štruktúry výpovede, sú súvetia, v ktorých sa enklitika nerealizuje v 2P pozícii, ale po tematickom komponente:

- (6) Tí plačú a hovoria, že už viacej nebudú, ale na tvárach im vidieť, že chyt-
ráčia, lebo táto scéna sa opakuje na brehu skoro každý deň. (Omnia Slova-
ca III Maior)

Takúto podobu slovoslednej realizácie možno vysvetliť na základe tendencie, ktorá sa postupne presadzuje v slovanských jazykoch, konkrétne na základe postupujúcej konkurencie rytmického princípu s princípom gramatickej súnáležitosti, t. j. tendencie pozične upínať klitiku k slovu, ku ktorému patrí gramaticky, porov. Běličová – Uhlířová (1996, s. 223), teda realizovať ju v adverbálnej adjacenternej pozícii. Zároveň však ide o prostriedok, ktorý slúži na zvýraznenie tematického komponentu v rámci výpovede.

Z naznačených súvislostí vyplýva, že umiestňovanie enklitik je okrem prozodického princípu regulované aj pravidlami, ktoré sa týkajú (i) prozodicko-syntaktického rozhrania (špecifiká enklitickej realizácie v istých typoch syntaktických konštrukcií), (ii) prozodicko-diskurzívneho rozhrania (špecifiká enklitickej realizácie vzhľadom na informačno-diskurzívnu organizáciu výpovede).

4. PROBLEMATICKÉ OTÁZKY PRI ANOTÁCII SLOVOSLEDNÝCH CHÝB

V nasledujúcej časti sa pozrieme na problémové otázky, ktoré sa objavili pri anotácii dát do pripravovaného akvizičného korpusu, pričom sa zameriame na prípady ambiguity pri identifikácii slovoslednej chyby.

Pri analýze slovosledných chýb budeme vychádzať z graduálneho chápania negramatickosti slovoslednej štruktúry. Budeme pracovať so štvorškálovou stupnicou hodnotenia a jednotlivé prípady budeme označovať znakmi: * pre negramatické štruktúry (ide o odchýlky od normy, v našom prípade od Wackernagelovho pravidla, podporené aj situáciou v úze), ?? pre negramatické štruktúry, ktoré však možno čiastočne akceptovať (ich realizáciu možno zaznamenať v úze, hoci ide o prípady s nízkou frekvenčnou distribúciou, ktoré sa uplatňujú prevažne v starších umeleckých textoch alebo naopak v neoficiálnych textoch), ? pre odchýlky od normy, ktoré sú však uzuálne štandardizované, ✓ gramatické a akceptovateľné štruktúry (k odchýlke od normy nedochádza, vetná štruktúra sa zhoduje s podobou stanovenou na základe tzv. cieľovej hypotézy). Pri stanovení miery gramatickosti sa budeme opierať o frekvenčnú distribúciu slovosledných realizácií identifikovaných na základe korpusových dát v textoch rodených hovoriacich (budeme pracovať s korpusom Omnia Slovaca III Maior, ktorý obsahuje aj webové texty a umožňuje tak sledovať dynamické tendencie v slovoslednej realizácii enklitik aj v neoficiálnych písaných textoch).

Ako jednoznačné slovosledné chyby možno označiť prípady porušovania Wackernagelovho pravidla napríklad v jednoduchej vete, v ktorej možno bezproblémo-

vo identifikovať prvú syntaktickú zložku vetnej štruktúry s funkciou prozodického hostiteľa⁵:

(7) *Pre tých prvých ich majetok **sa** stal hlavným cieľom života. (Poľsko, B1)

(7') ✓ Pre tých prvých **sa** ich majetok stal hlavným životným cieľom.

Chyba v slovoslednej realizácii enklitiky často vzniká ako sekundárna, je dôsledkom nesprávneho ortografického vyčlenenia iniciálového výrazu, ktoré v rámci vetnej štruktúry funguje ako syntaktický „reštart“. Slovosledná pozícia enklitiky tak sensu stricto rešpektuje Wackernagelovo pravidlo, keďže v dôsledku ortografického vyčlenenia a pauzy je enklitika umiestnená v 2P pozícii:

(8) *Tiež, chcela **by som**, aby bola slušná a šikovná osoba, ktorá miluje prechádzky, západy slnka, filmy a cestovanie. (Rumunsko, A2)

(8') ✓ Tiež **by som** chcela, aby bola slušná a šikovná osoba, ktorá miluje prechádzky, západy slnka, filmy a cestovanie.

Nejednoznačnosť pri hodnotení slovosledných chýb enklitických komponentov sa týka vybraných typov štruktúr a možného značkovania slovoslednej chyby v nich. Ide najmä o tieto prípady:

(i) **Postavenie enklitických komponentov v infinitívnej skupine s nadradeným slovesným alebo menným výrazom**: podľa J. Mistrika (1966, s. 159) platí, že ak je infinitív ďalej rozvitý, pokladá sa celá významová skupina za výpovedný úsek a enklitika v nej stojí na druhom mieste bez ohľadu na to, či sa celá skupina začína infinitívom alebo niektorým iným výrazom, napr. *Zas videl valiť sa proti sebe tank spravodlivosti, ktorý ho išiel rozmliaždiť ako pandravu., Chylko ani len nepomyslel spriečiť sa rozkazu.*

Korpusové doklady však ukazujú, že v súčasných textoch je možná aj slovosledná realizácia enklitiky v 2P pozícii v rámci celej vety, nie v rámci výpovedného úseku tvoreného infinitívnu skupinou, porov. *Ten človek sa kázal spýtať, prečo je to tak a či to bude naveky., Júda, vodca Makabejcov, sa kázal modliť za mŕtvych., Deti sa správajú tak, ako sa vidia správať dospelých okolo seba., Deti sa nevidia modliť ani otca, ani mamu., Chce to prebrať s mužom, ale ten sa odmieta vrátiť domov., Tvrdohlavo sa odmietali podrobiť novému pánovi., Vojtech sa odmietal poddať tej ničote., Keďže Klára sa odmietala ukazovať na verejnosti nenamaľovaná alebo neupravená, prípravy na hotelové raňajky jej trvali aspoň polhodinu.* (Omnia Slovaca III Maior).

V prípade, že je infinitív s príklonkou závislý od riadiaceho slovesa s príklonkou, príklonka patriaca k riadiacemu slovesu sa podľa J. Mistrika (1966) vždy realizuje v 2P pozícii v rámci vetnej štruktúry a príklonka patriaca k infinitívu sa kladie v rámci výpovedného úseku tvoreného infinitívom, porov. *Už jej nepristalo bijat' sa.*

⁵ Doklady z textov študentov/študentiek pochádzajú z akvizičného korpusu slovenčiny errkorp-pilot. Pri dokladoch uvádzame krajinu, z ktorej študent(ka) pochádza, a jazykovú úroveň. Doklady ponechávame v pôvodnej verzii aj s chybami.

Korpusové doklady však opäť dokazujú, že v súčasnej slovenčine je možná realizácia oboch enklitických komponentov v 2P pozícii. Enklitiky tak dokážu vytvoriť klitický trs, v ktorom každý z enklitických komponentov patrí k inému lexikálnemu/syntaktickému hostiteľovi, porov. *Je však možné, že nebol ešte tu alebo sa mu bála zavolať.* (*bát' sa, zavolať mu*), *Vy sa mu bojíte zveriť úlohu?* (*bát' sa, zveriť mu*), *Žena sa mu usilovala dodať stratenú sebadôveru.* (*usilovala sa, dodať mu*), *Všemožne sa mu usilovala nahradiť rodičov.* (*usilovala sa, nahradiť mu*) (Omnia Slovaca III Maior).

Ďalej podľa J. Mistríka (1966, s. 160) platí, že ak je infinitív s príklonkou závislý od mena, stojí enklitika pri infinitíve tak, akoby bol infinitív samostatný, teda ide o samostatný výpovedný úsek, porov. *Nemal odvahy priblížiť sa.*, *Nevie si nijakovsky rady, zadusí sa, ak mu nedám príležitosť vyhovoriť sa.*

Korpusové dáta však opätovne potvrdzujú, že v súčasnej slovenčine možno enklitiku umiestniť interponovane medzi meno a infinitív, porov. *Keby ste mali odvahu sa opiť, hodiť všetko cez palubu!*, *Nemáš odvahu sa popasovať so životom, so skutočným životom.*, *Nemáš však už odvahu sa vrátiť, a tak len pridáš do kroku.* (Omnia Slovaca III Maior). Okrajovo dokonca v dátach nachádzame aj prípady, keď sa enklitika realizuje v prenominálnom postavení, porov. *Nemali sme sa šancu porozprávať.*, *V prípade, ak by hodil o 5 cm viac, mal by sa šancu kvalifikovať na základe B-limitu.*, *Operátor Vám obmedzí príjem SMS správ a zároveň deaktivuje službu Bonus, čiže nemáte sa šancu vyšplhať ani na minimálnu plusovú hodnotu.* (Omnia Slovaca III Maior).

Tieto prípady poukazujú na dynamické prehodnocovanie slovosledných noriem vzťahujúcich sa na postavenie enklitických komponentov v rôznych typoch štruktúr. Korpusové dáta ukazujú, že viaceré Mistríkom postulované preferované slovosledné realizácie možno vnímať v súčasnej slovenčine ako príznakové, knižné či menej frekventované (napr. *Vy sa bojíte priznať sa mu?*⁶ X *Vy sa mu bojíte priznať?*⁷), v iných prípadoch možno popri týchto preferovaných vzorcoch postulovať aj slovosledné varianty, ktoré síce sú v porovnaní s Mistríkovými postulovanými modelmi frekvenčne menej zaťažené, ale ich frekvenčná distribúcia nie je zanedba-

⁶ Podľa korpusových dát je napríklad pri verbe *bát' sa*, ktoré sa spája s infinitívom *priznať (sa)* ako so svojím typickým kolokátom, takáto frekvenčná distribúcia slovosledných konfigurácií: (i) s demonstratívnou enklitikou *to* – slovosledný model „*sa to bát' priznať*“: 45 dokladov, slovosledný model „*bát' sa to priznať*“: 124 dokladov, slovosledný model „*bát' sa priznať to*“: 12 dokladov, (ii) s krátkym tvarom personálneho pronomina v datíve alebo akuzatíve vo funkcii enklitiky – slovosledný model „*sa PERS bát' priznať*“: 13 dokladov, slovosledný model „*bát' sa PERS priznať*“: 22 dokladov, slovosledný model „*bát' sa priznať sa PERS*“: 0 dokladov, slovosledný model „*sa bát' priznať sa PERS*“: 1 doklad.

⁷ V prípade, že je infinitívnym kolokátom reflexívneho verba verbálna jednotka, ktorá je tiež reflexívna, dochádza pri takejto slovoslednej realizácii k tzv. haplológii, splynutiu dvoch reflexívnych komponentov, v našom prípade prázdnej lexikálnej morfémy *sa* pri verbe *bát' sa* a derivačnej morfémy *sa* pri verbe *priznať sa*.

teľná (*Nemám odvahu spýtať sa. X Nemám odvahu sa spýtať.*⁸), no a napokon v niektorých prípadoch je Mistrikom navrhovaný slovosledný variant frekvenčne dominantný, avšak popri ňom sa v úze začína uplatňovať aj variantná linearizácia štruktúry s enklitikou, ktorú na základe korpusových dát možno hodnotiť ako menej preferovanú, resp. príznakovú, je však otázka, či aj ako neakceptovateľnú, resp. negramatickú (*Nemali sme šancu porozprávať sa. X Nemali sme sa šancu porozprávať*).

Opísané prípady potvrdzujú, že v mnohých prípadoch je identifikácia chýb pri slovoslednej realizácii enklitického komponentu náročná a vedie k nejednoznačným záverom, čo prirodzene komplikuje anotačný proces značkovania slovoslednej štruktúry ako chybnej, porov.

(9) ? Vďaka tomu náš štát má šancu **sa** stáť naozaj modernou krajinou. (Poľsko, B2)

(9') ?? Vďaka tomu **sa** náš štát má šancu stáť naozaj modernou krajinou.

(9'') ✓ Vďaka tomu náš štát má šancu stáť **sa** naozaj modernou krajinou.

(ii) **Kombinácia slovesa byť a demonstratíva to**: v týchto štruktúrach sa v závislosti od predchádzajúceho kontextu jeden z komponentov uplatňuje ako nestála enklitika a jeden ako jej prozodický hosťiteľ:

(10) ? Musíte si vybrať správnu profesiu, cítiť sklon, naučiť sa objektívne hodnotiť seba a svoje príležitosti. Na prvý pohľad sa zdá, že je **to** jednoduché. (Ukrajina, B2)

(10') ✓ Musíte si vybrať správnu profesiu, cítiť sklon, naučiť sa objektívne hodnotiť seba a svoje príležitosti. Na prvý pohľad sa zdá, že **to je** jednoduché.

V týchto typoch štruktúr je identifikácia negramatickej štruktúry nejednoznačná. Dáta z korpusu Omnia Slovaca III Maior ukazujú, že iniciálové postavenie demonstratíva je typické pre evaluatívne štruktúry, ktorých antecedentom je predošlá veta, opačné poradie je zriedkavejšie, a menej akceptovateľné:

(11) ? Ako vplyvajú na správanie človeka a či kazia jeho charakter? Je **to** celkom zaujímavá otázka. (Poľsko, B1)

(11') ✓ Ako vplyvajú na správanie človeka a či kazia jeho charakter? **To je** celkom zaujímavá otázka.

Naopak, v prípade, že v pozícii antecedentu vystupuje singulárny výraz, častejšie je iniciálové umiestnenie kopuly:

(12) ✓ Môj obľúbený športovec je Stefan Kraft. Je **to** skokan na lyžiach z Rakúska. (Poľsko, A1)

⁸ Korpusové dáta ukazujú, že preferovaný slovosledný variant s postpozíciou enklitiky „odvaha INF sa“ má frekvenciu 6406 dokladov, avšak ani frekvencia slovtvorného modelu s interponovanou enklitikou „odvaha sa INF“ nie je zanedbateľná, v korpuse nachádzame 878 dokladov takejto slovoslednej podoby.

(12') ?? Mój obľúbený športovec je Stefan Kraft. **To** je skokan na lyžiach z Rakúska.

(iii) **Prípady vedľajších viet so subjunktorom a tematickým komponentom:**

(13) ? Akčný film, komédia a romantika sú najpopulárnejšie druhy filmov v Číne a myslím si, že **sa** v budúcnosti môžno vyskytli nejaká zmena v týchto oblastiach. (Čína, B1)

Daná vetná štruktúra bola v procese anotácie označená ako chybná a anotátor pri nej ako cieľovú štruktúru stanovil vetu:

(13') ✓ Akčný film, komédia a romantika sú najpopulárnejšie druhy filmov v Číne a myslím si, že v budúcnosti **sa** môžno vyskytli nejaká zmena v týchto oblastiach. (Čína, B1)

Slovosledné pomery v tomto type vedľajších viet komplikuje viacero skutočností: (i) status subjunktora *že*, ktorý sa v niektorých koncepciách chápe ako taký typ spájacieho výrazu, ktorý môže mať status proklitiky, (ii) informačná štruktúra výpovede s tematickým komponentom v *budúcnosti*. Motiváciou uplatnenia anotátorom postulovaného slovosledného variantu môžu byť tieto skutočnosti: (i) spojka *že* má v danom prípade status proklitiky, a preto sa upína na prozodicky nedeficitný výraz v *budúcnosti*, ktorý sa tak realizuje v iníciaľovej pozícii, zatiaľ čo enklitika *sa* sa uplatňuje v 2P pozícii; (ii) slovosled v (13') je motivovaný úsilím zvýrazniť tematický komponent v *budúcnosti*, klitika tak participuje na zvýraznení témy výpovede. Nazdávame sa, že prvá interpretácia je diskutabilná, a to vzhľadom na fakt, že v slovenčine sa enklitiky realizujú po subjunktore *že* pomerne pravidelne, ako ukazujú korpusové dáta, porov. *Teraz prišiel trest za to, že sa kedysi vzdala svojho syna., Neprítomne počívala poznámky, že sa tá sladká žbrnda nedá piť., Spočiatku mal dojem, že sa Marie Anne dala zatiahnuť do pochybných praktík istej sekty.* (Omnia Slovaca III Maior). Nazdávame sa, že odsunutie enklitiky z 2P pozície plní v daných prípadoch skôr funkciu zvýraznenia tematických komponentov, porov. možné realizácie: *Teraz prišiel trest za to, že kedysi sa vzdala svojho syna., Neprítomne počívala poznámky, že tá sladká žbrnda sa nedá piť., Spočiatku mal dojem, že Marie Anne sa dala zatiahnuť do pochybných praktík istej sekty.* Ak však ide o prostriedok zvýraznenia témy, možno slovosled vo výpovedi (13') chápať ako slovosledný variant podmienený komunikačným zámerom hovoriaceho, nie ako správny, gramatický a v tomto zmysle jediný akceptovateľný variant. V tomto zmysle nemožno slovosled v štruktúre (13) hodnotiť ako negramatický.

(iv) **Súvetné štruktúry s interponovanou vedľajšou vetou:**

(14) ? Okolité kopci a obrábané pôdy, čo boli ešte predtým zelené, teraz **sa** premenili na ligotavú bielu záhradu. (Maďarsko, B2)

(14a) ✓ Okolité kopci a obrábané pôdy, čo boli ešte predtým zelené, **sa** teraz premenili na ligotavú bielu záhradu.

Podľa H. Běličovej a L. Uhlířovej (1996, s. 221) je v slovenčine a češtine typická realizácia enklitického komponentu bezprostredne po interponovanej vete, porov. *Ďalšia sféra, v ktorej treba hľadať nové prístupy a cesty, sa týka...* V slovenčine však na rozdiel od češtiny existuje aj variant s enklitickou realizáciou v druhej pozícii po interponovanej vete, porov. *Cestou, ktorá viedla okolo záhrady, tackal sa podnapitý Pál Szokolik.*, tento variant je však interpretovaný ako príznakový, knižný. Podobne možno ako príznakový hodnotiť slovosled v nami analyzovanej vete *Okolité kopci a obrábané pôdy, čo boli ešte predtým zelené, teraz sa premenili na ligotavú bielu záhradu*. Existenciu tohto slovosledného variantu možno vysvetliť dvojako: (i) presadzujúcou sa tendenciou realizovať enklitický komponent v adverbálnej ad-jacentnej pozícii, o ktorej sme diskutovali v predošlej časti, (ii) možnosťou interpretovať realizáciu enklitiky ako 2P pozíciu nie v rámci vetnej výpovede, ale v rámci výpovedného úseku. Práve rozsiahlosť prvej syntaktickej zložky (*Okolité kopci a obrábané pôdy, čo boli ešte predtým zelené*) môže spôsobiť, že tento iniciálový komponent vetnej štruktúry je od jej zvyšku odčlenený pauzou, ktorá ho vydeľuje do samostatného výpovedného úseku, a nový výpovedný úsek sa tak začína iniciálovým výrazom *teraz*, takže de facto sa enklitika *sa* uplatňuje v 2P pozícii.

(v) **Pozícia enklitiky po spojke *ale***: pre slovanské jazyky je pre pozíciu klitík po spojkách charakteristická veľká miera heterogénosti. Niektoré spojky sa správajú ako tzv. stále proklitiky, napr. *a, i*, iné zasa proklitický status nemajú nikdy, napr. *alebo*. Špecifický status má odporovacie *ale*, pre ktoré je charakteristická dvojaká možná poloha enklitiky: pozícia bezprostredne po spojke (... *na rozdiel od strýka Ukrajinca nečítal iba začiatky kníh, ale sa dostal zvyčajne aj do ich vnútra...*, Omnia Slovaca III Maior), resp. obvyklejšia pozícia po prvom vetnom člene (... *netúžili pokračovať v štúdiu na vysokej škole, ale rýchlo sa dostať pod čepiec...*, Omnia Slovaca III Maior), porov. Běličová – Uhlířová (1996, s. 220 – 221). Takéto správanie spojky *ale* vo vzťahu k polohe enklitik potvrdzujú aj súčasné korpusové výskumy. Prozodický status spojky *ale* je teda diskutabilný (napr. M. Krčmová medzi proklitiky zaraďuje aj niektoré nadväzujúce častice, spojky a pod., porov. *Průruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 45).

Napriek tomu, že pozícia enklitiky bezprostredne po spojke *ale* je zriedkavejšia (33 684 dokladov verus 332 333 dokladov pri enklitike *sa*), nemožno ju hodnotiť ako chybnú, porov. *To sa vtedy ešte nevedelo tiež. Teda – vedelo, ale sa o tom verejne nehovorilo.*, *Hned' sa jej chcelo zakričať hlasno, šialene, že ona ešte nie je blázon, že žije, ale sa ovládla.*, *Mlčky som sa čudoval, keď som videl, že chodba, vedúca od terasy, vchodových dverí a predsieni ďalej k obývačke má šikmú dlážku a ku dverám obývačky nevedie priamo, ale sa zatáča, potom náhle vyráža dopredu, k cieľu však doputuje až po veľkorysej kľučke.*, *Je to doteraz žijúci strýko Lifner, ktorý na rozdiel od strýka Ukrajinca nečítal iba začiatky kníh, ale sa dostal zvyčajne aj do ich vnútra, ba až na ich koniec.* (Omnia Slovaca III Maior).

Preto je diskutabilné, či v nasledujúcich typoch štruktúr anotovať slovosled enklitického komponentu ako chybu:

(15) ? To sú obyčajní ľudia, ale **sa** ocitli vo veľmi zložitej situácii. (Ukrajina, B2)

(15a) To sú obyčajní ľudia, ale ocitli **sa** vo veľmi zložitej situácii.

5. ZÁVERY

Naša analýza ukazuje, že hranice medzi gramatickým a negramatickým slovosledom sú neostre, čo značne sťažuje identifikáciu chyby v anotačnom procese. Napriek existencii Wackernagelovho pravidla a istých preferovaných slovosledných modelov nie je vždy jasné, či možno konkrétne slovosledné realizácie anotovať ako chybu alebo ako (štylisticky) príznakový, frekvenčne nedominantný variant, teda ako istú odchýlku od očakávaného, preferovaného slovosledu, ktorú však možno vyhodnotiť ako akceptovateľnú. Hoci postulovanie Wackernagelovho pravidla pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka predstavuje didakticky výhodnú skratku („krátke slová do druhej pozície“), bohatý jazykový materiál ukazuje, že jeho aplikácia pri tvorení štruktúr nie je vždy jednoznačná a že je do istej miery simplifikáciou jestvujúcich slovosledných pomerov slovenskej vety. Jedným z dôvodov tohto stavu je pritom skutočnosť, že variantné slovosledné konštelácie sa na základe vyššej frekvencie v úze dostávajú do slovosledných noriem a začínajú sa vnímať ako kánonické podoby enklitických realizácií.

Pri identifikácii slovosledných chýb vzťahujúcich sa na enklitiky treba v anotačnom procese počítať s tým, že existuje celý rad prípadov, pri ktorých distribúciu enklitik nemožno vysvetliť jednoducho prostredníctvom fonologických, resp. prozodických pravidiel, ale je nevyhnutné zohľadňovať aj charakter gramatickej štruktúry, ako aj informačno-diskurzívne pomery vo výpovedi. To, prirodzene, komplikuje nielen anotáciu chýb v akvizičných typoch korpusov, ale aj osvojenie si slovosledných noriem, keďže to predpokladá vysokú mieru tak gramatickej kompetencie, ako aj kompetencie vzťahujúcej sa na tzv. informačný manažment výpovede. Výskum slovosledných realizácií slovenských enklitik tak potvrdzuje existenciu dynamického napätia medzi ideálnou a reálnou slovoslednou normou, ako aj neostrých hraníc medzi konceptom gramatickosti a negramatickosti v jazyku.

Literatúra

- ANDREWS, A. D. (1990): Case structures and control in Modern Icelandic. In: Maling, J. – Zaenen, A. (eds.): *Modern Icelandic syntax (Syntax and Semantics 24)*. San Diego: Academic Press, s. 187 – 234.
- BĚLIČOVÁ, H. – UHLÍŘOVÁ, L. (1996): *Slovanská věta*. Praha: Euroslavica.
- CVRČEK, V. (2006): Meze správnosti – klasifikace jazykových chyb. In: *Slovo a smysl*, 6, s. 241 – 259.
- CORDER, S. P. (1986): *Error analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.

- DOLNÍK, J. (2010): *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: Veda.
- ELLIS, R. (1994): *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- FRANKS, S. – KING, T. H. (2000): *A Handbook of Slavic clitics*. Oxford: Oxford University Press.
- GREPL, M. – HLADKÁ, Z. – JELÍNEK, M. – KARLÍK, P. – KRČMOVÁ, M. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. – ŠLOSAR, D. (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- HANA, J. (2007): *Czech Clitics in Higher Order Grammar*. Columbus: The Ohio State University.
- HAVRÁNEK, B. (1928): *Genera verbi v slovanských jazycích*. Zv. 1. Praha: nákladem Královské české společnosti nauk.
- IVANOVÁ, M. – BASHIR GÉČOVÁ, V. (2021): Osvojovanie si slovosledu enklitik v slovenčine ako cudzom jazyku na príklade textov slovanských študentov. In: *Jazyk a kultúra*, 12/47, s. 25 – 40.
- IVANOVÁ, M. – KYSELOVÁ, M. – GÁLISOVÁ, A. (2021): Acquiring word order in Slovak as a foreign language: comparison of Slavic and Non-Slavic learners utilizing corpus data. In: *Jazykovedný časopis*, 72/2, s. 353 – 370.
- JAMES, C. (1998): *Errors in Language Learning and Use*. London: Longman.
- KAČALA, J. (2013): *Syntagmatický slovosled v slovenčine*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- KOTKOVÁ, R. (2017): *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha: Karolinum.
- LÜDELING, A. – HIRSCHMANN, H. (2015): Error annotation systems. In: Granger, S. – Gilquin, G. – Meunier, F. (eds.): *The Cambridge Handbook of Learner Corpus Research*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 135 – 158.
- MISTRÍK, J. (1966): *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MORFOLÓGIA SLOVENSKEHO JAZYKA (1966). Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- NEBESKÁ, I. (2017): JAZYKOVÁ SPRÁVNOST. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na: [https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ SPRÁVNOST](https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ%20SPRÁVNOST). (cit. 14. 11. 2021)
- PAIKEDAY, T. M. (1985): *The native speaker is dead!* Toronto: Paikeday Publishing.
- SELINKER, L. (1989): Interlanguage. In: Richards, J. C. (ed.): *Error analysis: perspectives on second language acquisition*. 3. vyd. Harlow: Longman, s. 31 – 54.
- SVOBODA, K. (1943): O jazykové správnosti. In: *Naše řeč*, 27/2, s. 25 – 32.
- ŠTÍCHA, F. (2017): GRAMATIČNOST. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/GRAMATIČNOST>. (cit. 14. 11. 2021)
- UHLÍŘOVÁ, L. – KOSTA, P. – VESELOVSKÁ, L. (2017): KLITIKON. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/KLITIKON>. (cit. 14. 11. 2021)
- van RIEMSDIJK, H. C. – WILLIAMS, E. (1986): *Introduction to the theory of grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.

Zdroje

- Omnia Slovaca III Maior. Dostupné na: <http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html>. (cit. 14. 11. 2021)
- Slovenský národný korpus – erkkorp-pilot. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2020. Dostupné na internete: <https://korpus.juls.savba.sk>. (cit. 9. 5. 2022)